

Úvodné slovo pri prezentácii publikácie Miroslava Kmeťa: *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov 1* (Vydavateľstvo Ivan Krasko, Nadlak 2012) na knižnom veľtrhu Bibliotéka 2013 v Bratislave

JÁN BOTÍK

Vážení priatelia dobrých a zaujímavých kníh!

Dovoľte mi najskôr zopár informácií k rodnému listu knihy, ktorú máme predstaviť. Vydalo ju Vydavateľstvo Ivan Krasko z Nadlaku. Jeho vydavateľskou profiláciou je tvorba z prostredia rumunských, ako aj ďalších dolnozemských Slovákov. Autorom je Miroslav Kmeť, docent slovenských dejín na Univerzite Mateja Bela v Banskej Bystrici. Nie je to po prvý raz, že vo Vydavateľstve Ivan Krasko vychádza knižka aj z tvorivých dielní na Slovensku. Je to gavalierske gesto vydavateľstva nielen voči autorom, ale aj voči svojej materskej krajine. Nedá sa pri tom prehliadnuť, že prezentovaná, ale aj ďalšie knižky z tohto vydavateľstva, vychádzajú s finančnou podporou Úradu pre Slovákov žijúcich v zahraničí. A to je zasa prejav veľkorysosti voči kultúrnym potrebám zahraničných Slovákov. Za týmito gestami dobrej vôle možno však vidieť aj čosi navyše, ako iba pragmatickú ústretovosť celku a častí v oblasti národnostnej a kultúrnej politiky. Tieto gestá sú zároveň aj prejavom historickej, kultúrnej a ešte stále aj národnej spolupatričnosti materskej krajiny s potomkami niekdajších vystaľovalcov. A v prípade prezentovanej knižky aj dokladom solidarity pri akte sebaopoznávania a pri vytváraní sebaobrazu Slovákov.

Miroslav Kmeť svoju najnovšiu knižku nazval *Krátke dejiny dolnozemských Slovákov*. Keď som pre Vydavateľstvo Ivan Krasko posudzoval ešte len jej rukopis, mohol som konštatovať, že „v Miroslavovi Kmeťovi dozrel historik, ktorý nabral odvahu nielen k celostnému, ale aj novému konceptu dejín dolnozemských Slovákov“. Teraz sa naskytla príležitosť, aby som konkretizoval toto stanovisko a pokúsil sa charakterizovať, v čom vlastne spočíva vedecká opodstatnenosť naznačenej koncepcie, ako aj poznávací prínos inovačných teoretických prístupov M. Kmeťa pri výskume dolnozemských Slovákov.

Z doterajších prác M. Kmeťa, ako aj z dedikácie práve prezentovanej publikácie vieme, že sa nielenže prihlásil, ale aj tvorivo rozvíja

bádateľský odkaz Jána Siráckeho. Metodologická spätosť s dielom tohto historika sa najzreteľnejšie prejavuje v tom, že tak ako J. Sirácky, aj Kmeť problematiku toho, čo obsahujú pojmy *slovenská Dolná zem* a *dolnozemskí Slováci*, rozpracováva ako ucelený geografický útvar Veľkej uhorskej nížiny (Alföld), a na nej usídlených slovenských kolonistov ako celostné enklávno-diasporické spoločenstvo. Lenže ako sa vraví v ľudovom múdrostí, keď dvaja robia to isté, nebýva to zakaždým to isté. Ján Sirácky zužitkoval koncept celostnosti hlavne k tomu, aby sa mohol dopracovať k súhrnnému obrazu kedy vznikol a do akej podoby sa sformoval ten mohutný masív slovenských vysťahovalcov na rozľahlej podunajsko-panónskej nížine. Miroslav Kmeť už mohol domýšľať túto koncepciu do nových poznávacích rozmerov. On celostnosť nepotreboval k tomu, aby dejiny slovenských dolnozemských ostrovov dával na spoločného menovateľa. Pri ich výskume uplatňoval prístup, ktorý pripomína postup matematikov pri integrálnom počte. Je ním princíp *per partes*, čiže riešenie a dopracovávanie sa k výsledku po častiach. Pre M. Kmeťa sa koncept celostnosti stal prostriedkom k tomu, aby slovenskú Dolnú zem a dolnozemských Slovákov predstavil síce ako celostný, avšak vnútorne rozlične členený a preto aj mnohotvárný útvar. Cielene sa upriamoval na charakteristiku lokálnych a regionálnych zvláštností. Na porozumenie podobnosti v odlišnostiach, na zvýraznenie jedinečnosti kamienkov, z ktorých sa poskladala mozaika dolnozemských Slovákov.

Nie celkom neopodstatnene sa natíska otázka, ako sa M. Kmeť dopracoval k takémuto efektívnejšiemu koncepčnému prístupu, a to už od počiatkov svojich bádateľských záujmov. Tak sa mi vidí, že by to mohlo súvisieť s tým, že on svoju vedeckú kariéru rozbiehal počas pedagogického pôsobenia na slovenskom gymnáziu v Békešskej Čabe. Bolo preto prirodzené, že ho najskôr začala príťahovať história tohto mesta, a pravdaže aj práce, ktoré o ňom napísali tamojší historici. Hlavne práce najvýznamnejšieho z nich – Ludovíta Haana. Od toho bol už len krôčik k tomu, že sa začal zaujímať aj o ďalšie mestečká tohto regiónu – Sarvaš, Poľný Berinčok a ďalšie. Taktiež aj o diela ďalších osobností – Michal Žilinský, Andrej Škôlka, Karol Jesenský atď. To ho doviedlo k tomu, že sa začal zaujímať aj o celú békeško-čanádsku oblasť, ktorú potom charakterizoval ako jednu z najvýznamnejších enkláv dolnozemských Slovákov. Postupne sa jeho záujem rozširoval aj na ďalšie slovenské

dolnozemske ostrovy, a to nielen v terajšom Maďarsku, ale aj v Rumunsku, Srbsku a Bulharsku. Až potom sa na program dňa dostalo aj súhrnné spracovanie dolnozemských Slovákov ako celku. Takže naznačené okolnosti mohli spôsobiť, že M. Kmeť vykročil na cestu zanieteneho historika akoby zaštitený tým známym výrokom Gustáva Flauberta, že „všetko univerzálne sa začína regionálnym“. Tu niekde možno hľadať genézu toho, že M. Kmeť už od počiatkov svojich záujmov o dolnozemských Slovákov, začal ich posudzovať a aj interpretovať na princípoch jednoty v rozmanitosti.

Poznámky ku konceptu celostnosti dolnozemských Slovákov zavrišim vašou možnou námietkou, či je ešte aj v súčasnosti opodstatneným analytickým nástrojom vedeckej výpovede. Najmä ak vieme, že po rozpade Rakúsko-Uhorska aktuálnejšími a aj relevantnejšími analytickými jednotkami sa ukázali byť minoritné spoločenstvá maďarských, rumunských alebo aj vojvodinských Slovákov, ktorých rozdielny vývin po roku 1918 bol určovaný podmienkami ich novej geopolitickej situácie. K tomu sa však žiada poznamenať, že otázka nestojí tak, že či áno alebo nie. Nazdávam sa, že každopádne áno, avšak s dodatkom, že tento koncept sa dožil aj svojich limitov. Nemožno sa bez neho zaoberať pri rozpracovávaní vývinu dolnozemských Slovákov v kontexte s dejinami Uhorska, a ani z pozícií materského národa. Pretože iba z celostného pohľadu možno objasniť príčiny sťahovania Slovákov na Dolnú zem, vymedziť jednotlivé etapy a smery migračných pohybov, zmapovať geografické rozloženie osídlenia slovenských kolonistov. Bez súhrnného pohľadu by sa nedali charakterizovať ani zvláštnosti odlišného historického, politického, etnického a kultúrneho vývinu Slovákov v príslušných krajinách dolnozemskeho areálu. Akže v publikácii M. Kmeťa sú zastúpené aj tieto čiastkové problémy, vďačíme za to konceptu celostnosti pri ozrejmovaní dolnozemských Slovákov.

V prezentovanej publikácii M. Kmeťa je celostnosť síce kľúčovým, nie však jediným koncepčným zreteľom. Ako historik nemohol sa vyhnúť ani tomu večnému problému všetkého, čo sa odohráva v čase. A tým je, ako to sformuloval iný významný historik – Ľubomír Lipták, vzťah kontinuity a diskontinuity. Čiže vzťah pretrvávania a zmeny, tradície a inovácie, prijímania a odmietania, odolávania a splývania. To všetko je neodmysliteľnou súčasťou dejín každého, či už štátneho,

národného, enklávneho alebo aj lokálneho spoločenstva, nevynímajúc ani jednotlivcov (LIPTÁK 2000:14). Aby mohol M. Kmeť predstaviť dolnozemsých Slovákov aj z pohľadu takto chápanej vývinovej dynamiky, musel urobiť komplexnú generalizáciu empirických dát, čiže zosumariovať jestvujúce poznatky o dejinách dolnozemsých Slovákov z celého doterajšieho, viac ako tri storočia trvajúceho vysťahovaleckého, enklávneho a minoritného údely. Do prezentovanej publikácie zahrnul M. Kmeť časový úsek od vzniku slovenského osídlenia na Dolnej zemi po rok 1945. Sprostredkováva v nej nielen jestvujúce poznatky historikov. Drahnými prieťahmi načieral aj do poznatkov demografov, etnológov, religionistov, literárnych vedcov aj publicistov. Tým sa monografia M. Kmeťa priblížila ku komplexnejšiemu, na viacdisciplinárnom základe koncipovanému obrazu dolnozemsých Slovákov. K obrazu, ktorý zohľadňuje akú úlohu vo vývinových procesoch zohrávala každodennosť sedliackeho spôsobu života, ale aj života v malomestskom urbanizovanom prostredí, viacjazyčné a multikultúrne prostredie dolnozemsých dedinských i mestských komunit, konfesionalita, hlavne dominantne zastúpené evanjelicko-luteránske vierovyznanie, taktiež aj cirkevné, školské, kultúrne, hospodárske a iné ustanovizne, ako aj tlač, publicistika, osveta a ďalšie danosti pospolitého, náboženského a minoritného života dolnozemsých Slovákov. Možno bez zveličovania zhrnúť, že takýto mnohovrstevný, faktograficky bohato nasýtený a koncepcne presvedčivý obraz o dejinách dolnozemsých Slovákov sme doteraz nemali. A to hovoríme iba o prvom zväzku ich Krátkych dejín.

Nemáme taký časový priestor, aby sme sa podrobnejšie pristavili hoci len pri tom najpozoruhodnejšom, k čomu sa M. Kmeť vo svojej knižke dopracoval. Nemôžeme však obísť to, čo nás zo všetkého vari najviac zaujíma. Ako sa historik M. Kmeť zmocnil toho vari najkardinálnejšieho dôsledku migračného správania ľudí, ktorým je neodvratná zmena, ako aj postupná erózia z materskej krajiny zdedenej historickej pamäti, kultúrnej výbavy a ich skupinového povedomia. Vieme, že najmä povedomie slovenskosti je medzi dolnozemskými Slovákami už rôzne transformované, a z hľadiska intenzity aj značne rozkolísané. Súčasný stav a základné polohy tohto povedomia azda najvýstižnejšie vyjadrili dvaja básnici. Ondrej Štefanko z Nadlaku v jednej zo svojich básní dal s nemalým uveličením na známosť: *Trváme, ako na cestách prach!*

(ŠTEFANKO 1980:60). Približne v tom čase, od Nadlaku iba necelých 20 km, komlóšsky básnik Juraj Antal Dolnozemský vo svojich veršoch vyjadril značne rozdielny pocit: *Cítíme, že z mála nás je denne menej. Vytratilí sa slovenské slová z našej dediny. Odišli ohrdené... preč!* (DOLNOZEMSKÝ 1994:55, 57). Lenže historik M. Kmeť nemohol vysloviť svoje stanovisko takouto básnickou skratkou, ani na takomto emocionálnom základe. Problematike etnicity, národného povedomia a národnej identity venoval najrozsiahlejšiu kapitolu svojej monografie. Rozpracoval v nej celý rad činiteľov, ktoré za určitých okolností vytvárali predpoklady k pretrvávaniu, v iných situáciách zasa k rozrušovaniu pôvodnej etnicity. Hlavne slovenského jazyka a slovenského povedomia. Miroslavovi Kmeťovi nemohlo uniknúť, že v pospolitom živote a v skupinovom vedomí dolnozemských Slovákov dôležitú úlohu, významnejšiu ako na materskom území, zohrávala evanjelická cirkev. Všade tam, kde slovenskí kolonisti mali väčšinové zastúpenie v dedinských komunitách, evanjelická cirkev pôsobila nielen ako organizačný, ale aj ako skupinovo-identifikačný činiteľ. Z takýchto zistení vyplynul M. Kmeťovi záver o dvojitom slovensko-evanjelickom povedomí. To ho doviedlo ku charakteristike dolnozemských slovenských enkláv ako etnokonfesionálnych jednotiek.

Neobyčajne cenným prínosom prezentovanej publikácie sú poznatky, ktoré M. Kmeť zhromaždil o podobách skupinovej identity dolnozemských Slovákov, ktoré sa utvárali jednak v kontexte slovenského národno-emancipačného hnutia, a zároveň aj pod tlakom ideí jednotného maďarského národa. Aj pri rozpracovávaní týchto problémov dokázal M. Kmeť jasnozrivo posúdiť rozdielnú situáciu, v ktorej sa ocitli dolnozemskí Slováci oproti pomerom na materskom území. Azda najpreukázateľnejším dokladom takýchto odlišností bola snaha dolnozemských národovcov, hlavne Jána Kutlíka st., posudzovať južnodolnozemske slovenské ostrovy, ktoré svojou sídelnou a etnickou kompaktnosťou, ako aj prejavmi dolnozemskej odlišnosti, predstavovali jadro slovenskej Dolnej zeme, čo umožňovalo definovať ich ako *Dolňozemské Slovensko* (KUTLÍK 1862 : 2). Aj takýto výrazný prejav sebauvedomenia a národného vzopätia nestal sa protiváhou nezadržateľne narastajúcemu maďarizačnému tlaku. Miroslav Kmeť precíznou analýzou daných pomerov charakterizoval viaceré úrovne prekláňajúcej sa identity

dolnozemských Slovákov. Od tej rozviklanej – *aňi sme ňje Maďari, aňi Slováci* (KUTLÍK 1848:203), k tej *tótskej*, od nej smerom k *lojálnym Slovákom* s dvojitou – *slovensko-uhorskou* identitou, až po rezignáciu na niekdajšiu *slovenskosť*. V týchto súvislostiach by som chcel osobitne oceniť, že M. Kmeť pri analýze a interpretácii kolektívnych identít dolnozemských Slovákov sa zriekol donedávna bežných a zjednodušujúcich konceptov, označovaných ako metodologický nacionalizmus. Nesnažil sa ani vynášať meritórne súdy nad tým, do akých polôh vyústilo sebauvedomenie a sebaobraz dolnozemských Slovákov. Jeho bádateľským cieľom bolo pomenovať tieto procesy a porozumieť ich rezultátom. Aj v tom spočíva odborná presvedčivosť a filantropický rozmer *Krátkych dejín dolnozemských Slovákov* od Miroslava Kmeťa.

Takže čo povedať na záver? Azda iba toľko, že sa zrodila nevšedná a užitočná knižka. Vyšla síce v malom, ale renomovanom vydavateľstve. So skromným záhlavím, ale zato s príťažlivým obsahom. Zaslúži si preto vnímavých, nielen dolnozemských, ale aj hornozemských čitateľov.

Literatúra

DOLNOZEMSKÝ, J.: *Ťarcha páperia*. Mikszáth 1994.

KUTLÍK, J.: *Život slovenský*. In: Slovenské národné noviny, roč. 3, č. 256, 1848, s. 1024.

KUTLÍK, J.: *Dolnozemske Slovensko*. In: Pešťbudínske vedomosti, roč. 2, č. 29, 1862, s. 2.

LIPTÁK, L.: *Múzeum a súčasné historické povedomie*. In: *Múzejná dokumentácia a prezentácia dejín Slovenska*. Bratislava 2000, s. 13-16.

ŠTEFANKO, O.: *Stojím pred domom*. Kriterion 1980.